

26. Üniversitelerde verilen edebiyat kuramları ve eleştiri yöntemleri derslerine yönelik bazı dikkatler

Murat KARA¹

APA: Kara, M. (2023). Üniversitelerde verilen edebiyat kuramları ve eleştiri yöntemleri derslerine yönelik bazı dikkatler. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (35), 409-422. DOI: 10.29000/rumelide.1342124.

Öz

Son zamanlarda edebiyat kuramları, eleştiri yöntemleri ve özellikle edebiyat kavramları hakkında metin üzerinde uygulamalı bir şekilde yapılan çalışmaların artmaya başladığı dikkat çekmektedir. Metin okumalar, özellikle şiir okumaları adına düşünöldüğünde bu gelişme oldukça önemlidir. Çünkü edebiyat faköltelerinde lisans ve lisansüstü seviyelerde verilen kuram, yöntem ve kavram derslerinin uzun bir dönem birçok akademisyen tarafından sadece teorik kısmıyla öğrencilere aktarıldığı bilinmektedir. Bu derslerde kuramları, yöntemleri ve özellikle kavramları sanat değeri taşıyan metinlere uygulayarak öğrencilere öğreten, bu metinleri bu şekilde okuyan ve okutan, anlamaya gayret gösteren, bunların gerçek değerini ortaya çıkarmaya çalışan akademisyenlerin sayısı fazla değildir. Sayısal açıdan eksik ve yetersiz görölen uygulamalar, metin okumalarda ve metin eleştirilerinde dikkat edilmesi gereken çok önemli bazı hususların gözden kaçmasına ve bir metni kuramlar, yöntemler ve kavramlarla okumayı öğrenmeden mezun olan öğrencilerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu derslerde sadece Batı'da ortaya çıkan kuram ve yöntemlerin anlatılması, ölkemizde araştırmacılar tarafından geliştirilen ya da ilk defa uygulanan yöntemlere ve kavramlara değinilmemesi de gözden kaçan bir başka husustur. Bilindiğı gibi son zamanlarda "mutlak metin merkezli okuma", "bellek metaforu" gibi yeni okuma yöntem ve kavramları da ortaya çıkmıştır. Uygulayıcıların da daha çok şiir dışındaki metinleri tercih etmesi bunun yanı sıra genellikle sadece bir yöntemle metin okumaların gerçekleştirilmesi ayrıca dikkate değer bir durumdur. Bu durumda şu sorular akla gelebilir: Edebiyat kuramları, eleştiri yöntemleri ve kavramları en verimli şekilde öğrencilere nasıl anlatılmalıdır? Okuma ile eleştiri arasındaki bağlantı nedir? Metin okumalarda dikkat edilmesi gereken hususlar nelerdir? Kavramlarla metin okumak mümkün müdür? Sanat değeri taşıyan bir metin, birden fazla kuram ve kavramla aynı anda okunabilir mi? Çok yönlü okumalar diğer okumaları iptal etmez mi? Bu okumalardan hangisi geçerli olacaktır? Makalede akla gelebilecek bu tür sorulara cevaplar verilmeye çalışılacak, ayrıca edebiyat kuramları, eleştiri yöntemleri ve kavramları derslerinin işlenişi hakkında bazı hususlara dikkat çekilecektir.

Anahtar kelimeler: Kuram, kavram, yöntem, okuma, çok yönlü bakış

Several for literary theories and criticism methods courses at universities

Abstract

Recently, it is noteworthy that the number of applied studies on literary theories, criticism methods and especially literary concepts has started to increase. This development is very important when considering text readings, especially poetry readings. Because it is known that theory, method and concept courses given at undergraduate and graduate levels in faculties of literature were taught to

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Faköltesi, Yeni Türk Edebiyatı ABD (Batman, Türkiye), murat.kara@batman.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7139-4906 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 05.07.2023-kabul tarihi: 20.08.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1342124]

students by many academicians for a long time, only with their theoretical part. In these lessons, the number of academics who teach students by applying theories, methods and especially concepts to texts with artistic value, read and read these texts in this way, try to understand them and try to reveal their true value is very few. The practice, which is lacking in practice, has led to the ignoring of some very important issues that need to be considered in text reading and text criticism, and the emergence of students who graduate without learning to read a text with theories, methods and concepts. It is another point that is overlooked that only the theories and methods that emerged in the West are explained in these courses, and the methods and concepts developed by researchers or applied for the first time in our country are not mentioned. As it is known, new reading methods and concepts such as "absolute text-centered reading" and "memory metaphor" have emerged recently. It is also noteworthy that practitioners prefer texts other than poetry, perhaps because it is easy, and they usually only perform text readings with one method. At this stage, the following questions may come to mind: How should literary theories, criticism methods and concepts be explained to students in the most efficient way? What is the connection between reading and criticism? What are the points to be considered while reading the text? Is it possible to read text with concepts? Is it possible to read a text with artistic value, especially a poem, with more than one theory and concept? Won't omnidirectional reads cancel other reads? Which of these readings is valid? In this article, it will be tried to give answers to such questions that may come to mind, and some points will be drawn to the teaching of literary theories, criticism methods and concepts.

Keywords: Theory, concept, method, reading, multi-faceted view

1. Giriş

Edebiyat metinlerine üç farklı merkezden bakmak mümkündür. Bunlardan birincisi okur, ikincisi yazar/şair gözüyle, üçüncüsü ise bir edebiyat araştırmacısı gözüyle. Bir okur, beğendiği edebî bir eseri eline alıp zevkle, istediği gibi okuyabilir. Bu okumada bir kural yoktur ya da bütün kuralların belirleyicisi okurdur. Onu beğenip beğenmemekte de özgürdür. Bir yazar/şair de edebî bir metin kaleme aldığı anda neyi metne dâhil edeceğine, metni ne türde ve nasıl yazacağına kendisi karar verir. Ancak bir edebiyat araştırmacısı için edebî eser onun çalışma alanıdır. Bu çalışma alanını belirleyen belli kurallar vardır. Bu edebiyat araştırmacısı aynı zamanda bir yazar/şair veya okur da olabilir ancak bir metni eline alıp onu eleştirmeye karar verirse o zaman diğer kimliklerinden -geçici olarak- soyutlanması ve tatbik etmek istediği kuram ve yöntemin ilkeleri ya da onlara ilişkin kavramları dikkate alarak uygulaması gerekir. Bu açıdan, üniversitelerin edebiyat bölümlerinde okumaya gelen lisans ve lisansüstü öğrencilerinin bu ayrımın farkında olmaları gerektiği hatırlatılmalıdır. Çünkü bu bölümlerde farklı amaçlarla okumaya gelen öğrenciler de vardır. Bu bölümlerde okuyan her öğrenci, bir edebiyat araştırmacısı olarak yetiştirilmektedir. Bir okur ve yazar/şair ile edebiyat araştırmacısının görevleri farklıdır: Edebiyat araştırmacısının araştırmalarını bilimsel bir zemine oturtmak için edebiyat kuram ve yöntemlerine, dolayısıyla onlara ilişkin kavramlara ihtiyacı vardır.

Bu noktada edebiyatın iki farklı yönü ortaya çıkmaktadır. Biri edebiyatın sanat yönüdür. Bu yönün yaratıcısı yazar ve şairler, tüketicisi okurlar, tamamlayıcısı ise eleştirmenlerdir. Diğer edebiyatın bilim yönüdür. Bu yönün tüketicisi ise genellikle edebiyat araştırmacılarıdır. Dolayısıyla edebiyat araştırmacısı edebiyatın her iki yönüyle de ilgilenebilir. Her iki yönde de ona rehberlik eden belli kurallar, yöntemler ve kavramlar vardır. Bunlar edebiyatın birinci yönünde metnin sanat değeri hakkında bilgiler verir, ikinci yönünde ise eseri değerlendirme ve anlama açısından araştırmacılara yol gösterir. Edebiyat araştırmacısına rehberlik eden bütün kurallar, yöntemler ve kavramlar edebiyat

kuramının bileşenleridir. Pospelov'un (1984, s. 38) da işaret ettiği üzere edebiyat bilimi iki önemli bileşenden meydana gelmektedir. Edebiyat kuramı edebiyat biliminin iki bileşeninden biridir. Diğer bileşen edebiyat tarihidir. Edebiyat eleştirisi kuramların yol göstericiliğinde belli yöntemlerle metni okumak ve onun değeri hakkında bir yargıda bulunmak demektir. Edebiyat kavramları ise daha dar ve özel bir anlamda olabileceği gibi daha geniş ve kapsayıcı da olabilir. Her bir edebiyat kuramı aynı zamanda bir kavram olarak da düşünülebilir. Ancak edebiyat kuramlarıyla doğrudan bağlantılı olmasa da metni daha iyi anlamada eleştirmene yol gösteren daha dar çerçeveli ve özel kavramlar da vardır. Dolayısıyla edebiyat fakültelerinde verilen ilgili derslerin değerlendirilmesi konusunda üç başlık üzerine durulabilir: Kuram, yöntem ve kavram.

2. Edebiyat kuramları üzerine bazı dikkatler

Edebiyat kuramının geçmişi, Aristoteles'in *Poetika* adlı eserine kadar götürülebilir. Edebiyat kuramı, bir metni değerlendirmede araştırmacıya yol gösteren bütün yöntemleri, doğrudan veya dolaylı bütün kavramları içine alan ve "sanat nedir" sorusunun cevabını düşünce tarihi içinde farklı görüşlerde arayan, edebiyat biliminin bir bileşenidir. Bu bileşenin üç temel çalışma alanı vardır. Birinci alan yukarıda tanımlamada da işaret edildiği üzere sanat merkezli olarak edebiyata bakmak ve "Sanat nedir?" sorusuna cevap aramak. İkinci alan edebiyat türleriyle ve yönelimleriyle sistemli bir şekilde incelemek. Üçüncü alan ise sanat değeri taşıyan edebî bir eseri bütün kurucu öğeleriyle beraber değerlendirmede yöntemler belirlemek. Ancak bu üç alanda da gözden kaçırılmaması gereken nokta kuramın bütün bu çalışmaları kavramlarla beraber gerçekleştirmiş olmasıdır. Diğer deyişle kavramlar olmadan kuramların geçerli bir hükmü olmamaktadır:

"Bir edebiyat kuramının oluşturduğu bir kavramlar sistemi yoksa nesnenin özellikleri üstüne açık seçik bir düşünce yoksa bilimsel görevleri açıkça konmamışsa, edebiyat tarihçisinin çalışması, bir kendiliğindenlik içinde, gelişigüzel, başıbozuk gider. Edebiyat bilimcisi eğer, edebiyat olgularının salt yüzeysel görünüşlerine eğilmekle yetinirse, kendi alanının kötü bir temsilcisi olmakla kalır." (Pospelov, 1984, s. 41).

Üstelik bu kavramların, farklı alanlardan gelme ihtimali dâhilinde, çok yönlü olabileceği de gözden kaçırılmamalıdır. Wellek ve Warren de bu konuya değinmiş ve diğer öğelerle beraber bir "kavramlar sistemi" olmadan edebiyat eleştirisinin mümkün olmadığını söylemişlerdir (Wellek ve Warren, 1993, s. 25). O hâlde öğrencilere öncelikle "Kavram nedir?" sorusu bağlamında bilgiler verildikten sonra kuram konusuna geçilmeli ve kuramlar da mutlaka kavramlarla birlikte, kavramlar dikkate alınarak anlatılmalıdır.

Kuramların ve eleştiri yöntemlerinin sınıflandırılması öğrencilerin bunları daha çabuk öğrenmesini kolaylaştırdığı için önemlidir. Kuramları ve eleştiri yöntemlerini farklı şekillerde sınıflandırmak mümkündür: Sübjektif, objektif; bilimsel verilere dayalı ya da duyusal verilere dayalı; tarih sırasına göre, kaynağa göre vb. Bilindiği gibi bunlar içerisinde Berna Moran'ın yaptığı kaynağa göre sınıflandırma (2005, s. 9-10) en çok tercih edilen ve en kullanışlı olandır. Bu da kuramları ve yöntemleri metne, yazara, okura ve topluma yönelik olmak üzere dört başlıkta değerlendirmek demektir. Kuramlar konusunun öğrencilere bu sınıflandırılmayla anlatılması uygun görünmektedir. Ancak dersin sonunda bu sınıflandırmaya göre edebî bir metni değerlendirmede en isabetli olanın bunlar içerisinde hangisi olabileceği öğrencilere sorulmalı, bu soru tartışılmalı ve tartışma sonunda da soruya cevap verilmelidir.

Bu sorunun muhtemel cevabı metin gibi somut verilerle değerlendirme imkânları verdiği için metne yönelik kuramlar ve eleştiri yöntemleri olabilir. Ancak uygun olan her kuram ve yöntemle bir metni değerlendirmenin daha isabetli sonuçlar ortaya çıkaracağı da bir gerçektir. Bu da çok yönlü bir bakışı

gerekli kılmaktadır. Burada, örneğin, Şerif Aktaş ve Osman Gündüz'ün beraber hazırlanmış oldukları *Yazılı ve Sözlü Anlatım/ Okuma- Dinleme, Konuşma Yazma* adlı kitapta önerdikleri “çözümleyici eleştiri” türünden hem kuram hem de eleştiri bağlamında öğrencilere bahsedilebilir. Onların açıklamalarına göre bu eleştiri türü eseri çok yönlü olarak incelemeye imkân vermektedir (Aktaş ve Gündüz, 2015, s. 277). Çözümleyici eleştiri, uygun olan bütün eleştiri yöntemlerini aynı anda kullanabilen bir eleştiri yöntemidir. Ayrıca bir edebiyat araştırmacısının sahip olması gereken özelliklerden biri de “sadece bir edebiyat kuramına bağlı kalmadan mevcut kuramların hepsinden istifade etmenin yollarını aramak olmalı”dır (Çıkla, 2009, s. 201).

Metni çok yönlü okuma konusunda Enis Batur ve Tahsin Yücel'in görüşlerinden de bahsetmek gerekir. Batur, ilk önce *Eстетik Ütopya* adlı kitabında yer verdiği, daha sonra *E/babil Yazuları* adlı kitabına aldığı “Çoğul Okuma ve Yapısalcı Yöntemin Sınırları” başlıklı yazısında edebiyat kuramları ve metin çözümlemeleri hakkında “çoğul okuma” önerisinde bulunmakta ve bunun geliştirilmesi gerektiğini söylemektedir (Batur, 1987, s. 63-92; Batur, 1995, s. 335). Tahsin Yücel, 1979 yılında yazdığı bir yazıda çoğul okumanın çoğul yani sınırsız anlamı kabul etmek olduğunu söyleyerek önce Batur'un bu önerisine karşı çıkmıştır. Ancak Yücel, daha sonra başka bir çalışmada Batur'un önerisi bağlamında bir çözümleme yapmadığını eleştirdikten sonra çoğul okuma ya da çoğul eleştirinin hangi şartlarda mümkün olabileceğini ortaya koymayı denemiştir (Yücel, 1982, s. 26-28).

Yücel'e göre Julia Kristeva'nın “sonsuz anlam” iddiasını ispatlamak mümkün olmadığı gibi bir okuma da diğer okumaları iptal etmez. Bununla birlikte eğer çoğul okuma yapılacaksa birbiriyle çelişen ya da birbirini inkâr eden kuramlar aynı anda kullanılarak okuma gerçekleştirilemeyeceğine göre çoğul okuma da aslında bazı kuramları seçerek okumak demektir. Bu da çoğul okumayı “bütüncül bir okuma” olmaktan çıkarmaktadır. Çoğul okuma ile çoğul ya da sonsuz anlamı birbirine karıştırmamak gerekir. Çoğul ya da sonsuz anlama ulaşma çabası eleştirmene değil, şaire aittir. Bütün okuma yöntemlerinin birleştirilerek çözümleme yapılması bir eleştirmenin olanaklarını aşabilir. Ayrıca incelenen metnin tek oluşu, incelemede kullanılan yöntemlerin de tek olacağı anlamına gelmemektedir (Yücel, 2012, s. 106-107).

Yukarıda bahsettiğimiz “çok yönlü bakış” ya da “çok yönlü okuma”nın, “çoğul okuma”dan farkı, bunun kuramları metin üzerinde uygulamalı bir şekilde öğrencilere öğretirken kullanılacak verimli bir yöntem olabileceği tavsiyesidir. Çok yönlü okuma, uygun olan kuram, yöntem ya da kavramlara göre yapılmalıdır. Bu, her kuram, yöntem ya da kavramın her metne uygun olduğunu iddia etmek değildir. Üstelik bu, bir metnin sınırsız bir anlama sahip olduğu anlamına da gelmemektedir. Bu bağlamda önemli bir husus da kuramların, yöntemlerin ve kavramların öğrencilere uygulamalı bir şekilde öğretilmesidir. Diğer deyişle sadece kuramları, yöntemleri ve kavramları anlatmak yeterli değildir. Bunları mutlaka metin üzerinde uygulamalı bir şekilde öğrencilere öğretmek gerekir.

Bilindiği gibi, edebiyat kuramları ve eleştiri yöntemleri dersi üniversitelerde öğrencileri ürküten derslerden biridir. Bunun bir sebebi derslerdeki teorik bilginin fazlalığı olabilir. Ayrıca bu derslerde anlatılan bilgiler diğer derslere göre öğrencileri daha çok zorlamaktadır. Öncelikle bu bir zorunluluktur. Bilgi olmadan bilgiye dayalı düşünmenin gerçekleşmesi mümkün değildir. Öğrenciler teorik bilginin zorluğuna ve fazlalığına rağmen bu bilgi olmadan metin üzerinde isabetli değerlendirme yapamayacaklarını bilmelidir. Ancak bilgi uygulamayla desteklenmelidir. Teorik bilgi, metin okumalarla desteklenmediği zaman hem kalıcı olmamakta hem de öğrencileri bir açıdan dersten soğutmaktadır. Meselenin diğer bir yönü de edebiyat kuram, yöntem ve kavramlarının öğrencilere öğretilmesindeki amaçlarla ilgilidir. Yukarıda da dikkat çekildiği üzere bu amaçlar içerisinde en önde gelenleri

öğrencilerin kuram, kavram ve yöntemlerle düşünebilmelerini; bu düşünceden hareketle yeni fikirler üretebilmelerini sağlamaktır. Ancak gözden kaçırılmaması gereken önemli bir amaç da öğrencilerin bir metni ellerine aldıklarında rahat okuyabilmesi; çok yönlü okuyabilmesi; kuramlarla, eleştiri yöntemleriyle, kavramlarla okuyabilmesi ve o metinle ilgili asgari düzeyde de olsa bir yargıda bulunabilmesidir. Bu nedenle teorik bilgi, pratik okumalarla desteklenmelidir. Böyle yapıldığı takdirde öğrenciler okudukları metni daha iyi anladıklarını fark edecek, metin okumalardan daha çok zevk alacak, dersin ne kadar zevkli ve faydalı olduğu ortaya çıkacak, bu da öğrencileri derse daha çok bağlayacaktır.

Edebiyat teorisyenleri bu konuda önemli tespitlerde bulunmuşlardır. Wellek ve Warren, beraber hazırlamış oldukları kitapta edebiyat kuramı, edebiyat eleştirisi ve edebiyat tarihinin iç içe geçmiş olduklarını söyledikten sonra şöyle demektedirler:

“Açıktır ki somut edebî eserleri incelemeyen bir edebiyat teorisi kurmak imkânsızdır. Boşlukta (in vacuo) birtakım ölçütlere kategorilere ve şemalara varılamaz. Fakat bunun tersine olarak belli bir sorular serisi, bir kavramlar sistemi, belli dayanak noktaları ve genellemeler olmadan da eleştiri ve tarih imkânsızdır.” (Wellek ve Warren, 1993, s. 25).

Terry Eagleton da bu çalışmanın konusuyla benzer bir şekilde, şiir eleştirisinde öğrenci ve öğretmenlerin durumu hakkında bir tespitle yazmaya başladığı *Şiir Nasıl Okunur?* başlıklı kitabında ironik bir dille “edebiyat teorisyenlerinin kurmuş yürekleri ve kibirli beyinleriyle bir metaforu fark etmekten aciz oldukları için şiiri öldürdükleri; ruhsuz soyutlamalar ve manasız genellemelerle şiir metinlerini yakından okuma alışkanlığını ortadan kaldırdıkları” şeklinde klişe bir fikrin ortada dolaştığını söyledikten sonra bunun doğru olmadığını kanıtlarıyla ortaya koymaktadır. “Gerçek şu ki, neredeyse bütün önemli edebiyat teorisyenleri titiz bir yakın okumaya girişirler.” diyen Eagleton (2015, s. 15-16), Rus Biçimcileri, Bahtin, Adorno, Derrida, Genette, Paul de Man, Benjamin, Hartman, Kristeva, Jameson, Barthes, Iser, Cixous, Miller vb. daha birçok teorisyenin hangi şairler ya da yazarlar üzerine kuram bağlamında ve biçim konusunda bilinçli bir şekilde yakından okumalar gerçekleştirdiklerini de söylemektedir.

Görüldüğü gibi uygulama ile kuram, yöntem ve kavram iç içe geçmiştir. Biri diğerinden ayrı düşünülemez; birinin eksikliği diğerini akim bırakmaktadır. Ayrıca yukarıda da değinildiği üzere bu uygulamanın çok yönlü bir bakışla gerçekleştirilmesi de gerekir. Bu derslerde uygun olan bir metnin birden fazla şekilde okunabileceği öğrencilere uygulamalı bir şekilde gösterilmelidir. Diğer deyişle çok yönlü okuma metni bütün kuram, yöntem ve kavramlara göre okumanın uygun olduğu anlamına gelmemektedir. Gökhan Tunç’un şiir bağlamında işaret ettiği üzere, bir metin birden fazla kuram, kavram ve yöntemle değerlendirilebilir. Ancak bir metnin “anlam kapısını her kuram/kavram” açamayacağı gibi gelişigüzel tercih edilmiş bir kuram /kavram ile bir metnin değerlendirilmesi de isabetli sonuçlar vermeyebilir (Tunç, 2022, s. 11). Uygun oluş burada önemli bir kıstas olmaktadır. Metin uygun olduğu ölçüde çok yönlü okumalar gerçekleştirilebilir. Ayrıca metin uygulamalı bir şekilde kuramların anlatılmasındaki amaç kuramın, yöntemin ya da kavramın “doğruluğunu kanıtlamak” değil (Tunç, 2022, s. 11), öğrencilerin ilgili kuramı, yöntemi ve kavramı daha iyi kavramasını sağlamaktır.

Her ne kadar örnek çalışmalar oldukça az olsa da daha özgün, çok yönlü ve verimli değerlendirmelere imkân vermesi açısından uygulamada şiir metinleri tercih edilmektedir. Şiirin kısa, yoğun ve eksilteli anlatıma sahip olması ve az sözle çok şeyi anlatması bu tercihe imkân tanımaktadır. Mehmet Kaplan’ın *Şiir Tahlilleri 1/2*; İsmail Çetişli’nin *Metin Tahlillerine Giriş/1: Şiir*; Nurullah Çetin’in *Şiir Tahlilleri 1*; Hasan Akay’ın *Şiiri Yeniden Okumak, Şiire Yeniden Bakmak ve Doğrandıkça Artan Ekmek* adlı eserleri

uygulamada kullanılabilir (Tunç, 2022, s. 12). Bu listeye Gökhan Tunç'un *Kavramlar ve Kuramlarla Modern Türk Şiiri Okumaları*, *Şiir ve Bellek - Modern Türk Şiirinde Bellek Metaforları*; Hasan Akay'ın *Kayıbolan Göstergeler-Mutlak Metin Merkezli Bakış Tarzı ve Diğerleri*; Selçuk Çıkla ve Şeyma Büyükkavvas Kuran'ın editörlüğünü yaptığı *Metin Tahlilinde Yeni Yaklaşımlar I*; Selçuk Çıkla ve Bekir Şakir Konyalı'nın editörlüğünü yaptığı *Metin Tahlilinde Yeni Yaklaşımlar II* ve Veysel Şahin editörlüğünde çıkan *Edebiyat Kuramı ve Eleştiri / Kuram-Kavram-Kapsam-Yöntem-Uygulama* adlı kitapları da eklenebilir ve bunlar yardımcı ders kitabı olarak kullanılabilir.

Diğer bir husus edebiyat kuramları derslerinin 'muhatap'ı meselesidir. Bu dersler sadece lisans seviyesinde değil, lisansüstü seviyesinde de Klasik Türk Edebiyatı, Yeni Türk Edebiyatı, Halk Edebiyatı, Yeni Türk Dili, Eski Türk Dili gibi bilim dallarına ilişkin bir ayırım yapmadan, bütün öğrencilere -metin üzerinde uygulamalı bir şekilde- verilebilir. Özellikle metin okumalarda Klasik Türk Edebiyatı ve Yeni Türk Edebiyatı bilim dallarının daha çok vazife yüklendiği doğrudur. Ancak bilindiği gibi edebiyat kuramlarından bazıları çok eski dönemlere kadar uzanmakta, çok eski metinlere dayanmaktadır. Bazı edebiyat kuramları dil alanında ortaya çıkmış, bazıları ise Halk Edebiyatı alanına giren yerli edebî ürünlerle ilgilenmeyi tavsiye etmiştir. Ayrıca mesela yapısalcı, sanatçı merkezli veya metinlerarası bir kuram ve yöntemle Klasik Türk Edebiyatı alanına giren bir metnin okunması çok verimli sonuçlar ortaya çıkarabilir. Dolayısıyla bu kuram, yöntem ve kavramların bir ayırım yapmadan anlatılması önemlidir. Üniversitelerde kuram, yöntem ve kavram derslerinin muhatapı öncelikle Yeni Türk Edebiyatı öğrencileri olmaktadır. Diğer öğrenciler bu dersi ancak tercih ederlerse alabilmektedir. Bu açıdan söz konusu derslerin herhangi bir alan ayırımı gözetilmeksizin, her seviyede uygulamalı bir şekilde verilmesi uygun ve yerinde bir tatbiktir.

Edebiyat kuramları, yöntemleri ve kavramları ile edebiyat akımları genellikle birbirine karıştırılmaktadır. Pospelov'un dikkat çektiği üzere edebiyat kuramı ikinci alanda "Edebiyat tarihinin akışı içinde oluşan edebiyat yönelimlerinin, örneğin klasisizm, santimantalizm, ya da romantizmin, değişik edebî yansıtma ilkelerini, birbirinden ayıran şeyler nelerdir?" sorusuna da cevap vermek zorundadır (Pospelov, 1984, s. 42). Ancak bu soru akımın, kuramın inceleme konusu olduğunu ayrıca kuramdan farklı olduğunu da göstermektedir. Bir edebî metni akım üzerinden değerlendirmek mümkündür. Fakat akım daha dar çerçevelidir, belli bir zaman diliminde ve belli özelliklerde eseri sınırlandırır. Bir edebî metin akımla bir değere sahip olabilir fakat onu akımın dar çerçevesine hapsederek değerlendirmek ona haksızlıktır. Çünkü kuram zaman üstü bir özelliğe sahiptir ve değerlendirme alanı daha geniştir. Yirminci yüzyılda ortaya çıkmış bir kuram, yöntem ve kavram ile eğer uygun ise bir asır önceki şairin metni değerlendirilebilir. Ancak akım buna müsaade etmemektedir.

Kuram, yöntem ve kavram alanında ülkemizde yapılan özgün çalışmaların da varlığı dikkatten kaçırılmamalı, bunlardan öğrenciler de haberdar edilmelidir. Bu alanlarda kullanılan temel kaynaklar, çoklukla yabancı araştırmacılara aittir. Ancak son zamanlarda okuma yöntemi ve kavram alanında değerli çalışmalar yapılmıştır. Derslerde bunlarla ilgili metin üzerinde uygulamalı olarak bilgi verilmesi de önem arz etmektedir. Nihayet öğrencilerin üzerinde durulan kuram veya yöntemin mantığı ve niyeti hakkında da bilgilendirilmesi gerekir. Hatta kültür ve medeniyet değerlerimiz açısından bakıldığında bazı kuram ve yöntemler için bu bilgilendirme zaruri hale gelmektedir. Çünkü bu bağlamda bilinçsizce uygulamalar metni değersiz kılabilen, onu yok eden bir "terminatör"e (Bu kavramlaştırma Akay'a aittir.) bile dönüşebilmektedir.

"Şüphesiz her kuramın ve yöntemin bir mantığı ve niyeti vardır. Metnin anlamına ulaştıran da sadece kuram ve yöntem değil, onların derinden bağlandığı mantık sistemidir." (Akay, 2021, s. 65).

“Mantığı, derin yapıyı yöneten sistem ağını kavramadan, sırf felsefi kuram ve yöntem hududu içinde kalınarak yürütülen teori ve pratikler, inceleme ve çözümleme gayretlerini, öngörülme, hiç beklenmeyen kıyılara veya menzillere sevk edebilir. O bakımdan metodik frekansların, yapılan çalışmayı ve sonuçlarını nereye bağladığına dikkat edilmesi şarttır.” (Akay, 2021, s. 64-65).

3. Eleştiri yöntemleri üzerine bazı dikkatler

Bir edebiyat araştırmacısının asıl kimliğini gösterdiği alan eleştiridir. Edebiyat bölümlerinden mezun olan her öğrenci bir metni eline aldığı anda bir eleştirmen gözüyle onu okuyup değerlendirebilmeli ve eser hakkında bir sonuca varabilmelidir. Bu öncelikle öğrencilere benimsetilmelidir. Eleştiri bir eserin son şeklini alması, tamamlanması için zaruri olarak görülmektedir. Diğer deyişle yazar ya da şair eserini yazmakla onu tamamlamış olmaz; bu eserin er ya da geç bir de eleştirinin tezgâhından geçmesi gerekir. Guy Michaud, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde verdiği derslerin özünü yazıya döktüğü kitabında eleştirinin bu yönüne dikkat çekmektedir. Ona göre:

Eleştiri, ilke olarak edebî bir tür değil, yaratıcı tutumu tamamlayan ve her zaman bu tutumla az çok yakından bağlantılı bir tutumdur. Bir eser sonsuz olasılıkların kavşağında bulunur. Yaratım ilerledikçe eser biçimini almaya başlar. Ona son şeklini verecek olan ilham ile muhakemenin diyalektiği ya da ateş ile toprağın izdivacı gibi yaratma isteği ile eleştirinin birleşmesidir. Yaratıcılığın sırrı buradadır. Üstelik bu diyalektik, bu izdivaç, bu birleşme bir kez meydana gelmez, edebî yaratım sürecince sınırsız şekilde tekrarlanır. Dolayısıyla eserin ortaya çıkışında ve tamamlanışında yaratıcı çifttir. İlk aşamada yaratma isteği itici güç olarak görevini yapar, ikinci aşamada ise eleştiri tamamlayıcı unsur olarak varlık gösterir (Michaud, 1950, s. 9-10).

Akşit Göktürk de okur merkezli bir bakışla bu konuda benzer şeyler söylemektedir: “Yazınsal metin, işlevini bir dilsel düzlem olarak ortaya çıktığı an değil, bir okuma sürecinde alımlandığı an bütündür.” (Göktürk, 1979, s. 28). Göktürk, sadece kapalı bir metne dayalı dilbilimsel çözümlemeyi uygun bulmamaktadır. Ona göre dilbilimsel özellikler ile alımlama arasında bir denge gözetilmelidir. Eleştiri her şeyden önce bir okuma faaliyetidir. Öğrenciler eleştirinin bir okuma olduğunu bilmelidir. Fakat bu sıradan bir okuma değil, daha sistemli bir şekilde, kuramların ve kavramların rehberliğinde, bir yargıya varılarak gerçekleştirilen bir okumadır. Ancak bütün eleştiri yöntemlerinde yargı vardır, demek de doğru değildir (Göktürk, 1979, s. 29). Okur merkezli kuramların rehberliğinde yapılan okumalarda her zaman bir yargıya varmak, en azından doğru bir yargıya varmak mümkün olamamaktadır.

Eleştiriye “okuma” denmesi yeni bir şey değildir. Yeni olan, eleştirinin bir “okuma yöntemi” olarak öğrencilere öğretilmesidir. Eagleton da eleştiriye okuma gözüyle bakmaktadır. Şiir merkezli bir değerlendirmeye “yakın okuma” dediği metin eleştirisinde biçimin de dikkate alınması gerektiğini söyleyen Eagleton (2015, s. 17) bunun nasıl yapılabileceğini de açıklama ve örnekleriyle ortaya koymuştur. René Wellek ve Austin Warren de “okuma” konusunda bir değerlendirmede bulunmuş, okuma kavramını edebiyat bilimi ile karşılaştırmış ancak edebiyat incelemesinin sadece okuma eylemi için faydalı olduğu görüşüne karşı çıkmışlardır. Onlar bu karşılaştırma ve bu karşı çıkış bağlamında şöyle demektedirler:

“‘Okuma’ terimini eleştiriciye has anlayış ve duyarlılığı da kapsayacak şekilde geniş bir anlamda kullansak bile gene de okuma sanatı sırf şahsî kültür için gerekli bir idealdir. Aslında böyle bir okuma çok istenen bir şeydir ve çok geniş bir edebî kültürün oluşmasında bir temel görevi vardır. Ama gene de kişiler üstü bir gelenek olarak, gittikçe büyüyen bir bilgi, vukuf ve yargı birikimi olarak anlaşılan ‘edebiyat bilimi’ anlayışının yerini tutması mümkün değildir.” (Wellek ve Warren, 1993, s. 5).

Görüldüğü gibi bu araştırmacılar okumayı, edebiyat bilimi ile değerlendirmişlerdir. Hâlbuki okuma, Eagleton’un yaptığı gibi, eleştiriyle birlikte de değerlendirilmelidir. Bunu yapmaktaki amaç edebiyat incelemelerinin sadece okuma eylemi için faydalı bir uygulama olduğu değil, ayrıca ve özellikle kuram,

yöntem ve kavramların daha etkili ve kalıcı bir şekilde nasıl öğretebileceği sorusuna cevap vermektir. Tahsin Yücel de eleştiri ile okuma arasındaki ilişkiye dikkat çekmiş ve eleştirinin “kendinden önce var olan bir yapıt üzerine kurulmuş” bir okuma olduğunu söylemiştir. Onun anlatmak istediği eleştirinin önceden var olan bir metin üzerinde gerçekleştirildiğidir. Önceki metin olmadan eleştiri olmaz. Yücel sonra şöyle devam etmektedir:

“Eleştirinin yargulaması her şeyden önce bir anlamlandırma, bir açıklama, bir değerlendirme çabasıdır. Bu nedenle, çabanın genellikle hem bir okuma hem de bir yazma edimini içerdiği göz önüne alınca, eleştiri, çok daha yalın ve yansız biçimde, ‘bir okuma deneyiminin aktarılması’ biçiminde de tanımlanabilir.” (Yücel, 2012, s. 3).

Hasan Akay’ın yeni bir uygulama olarak adlandırdığı ve pratik örneklerini verdiği *Şiiri Yeniden Okumak* kitabında da işaret edildiği gibi, eleştiri aslında bir “yeniden okuma”dır (Akay, 2003, s. 1). Daha sistemli bir şekilde ve belli ölçütler çerçevesinde “yeniden okuma” hususunda kuramlar ve kavramlar yol gösterici olarak işlev görmektedir.

“Yeniden okuma” adlandırmasındaki “yeni” kavramına da dikkat etmek gerekir. [Eleştiri tarihine bakıldığında ilk eleştirilerin ortaya çıktığı Antik Yunan döneminde metinde bütünlük aranmakta idi. Ayrıca o dönemde eleştiri tek, mutlak ve eşsizdi. Diğer deyişle eseri parçalara ayırmak mümkün değildi. Ancak yekpare bir metin üzerinde okumanızı gerçekleştirebilirdiniz. Bununla birlikte bir eserle ilgili yapılan eleştiri de ilk ve son yani eşsiz ve mutlak bir eleştiri idi. Artık bu eleştiriden sonra başka birinin söz söyleme hakkı yoktu. Fakat günümüzde eser en küçük yapı taşına kadar parçalanabilmekte, sesler ve boşluklar bile okumaya dâhil edilebilmektedir. Ayrıca yapılacak bu okuma mutlak değildir. Bir eserle ilgili onlarca farklı okuma yapılabilir. Uygun, somut verilerle, kuram, kavram ve yöntemlerle, kanıtlarla desteklenmiş olmak kaydıyla her okuma da geçerli olabilir. Çünkü “metinlere ancak şu ya da bu kuramla yaklaşılmalıdır tarzındaki mutlaklaştırıcı, kökten, radikal ve fanatik tavırlar” artık geçerliliğini yitirmiştir (Akay, 2003, s. IX).] Artık her okuma aynı zamanda bir “yeniden okuma” olarak adlandırılabilir.

Diğer bir husus da öğrencilere eleştirimenin ayrıca kendisine bir okur gözüyle bakması gerektiğinin öğretilmesidir. Ancak eleştirimen sıradan bir okur değildir. O, belki Akif’in okuruna hitaben söylediği gibi “hisli yürek” (Ersoy, 2021, s. 352) sahibi bir okur; Umberto Eco’nun tabiriyle “ampirik okur” (Eco, 1995, s. 15), “rehber okur” olabilir. Eleştirimen her şeyden önce tevazu sahibi, alçakgönüllü diğerkâm, iyi niyetli bir okur olmalıdır. Burada “iyi niyet standardı” (Akay, 2003, s. IX-XII) çok önemlidir. Bilindiği gibi Jacques Derrida, Paul de Man gibi eleştirimenler eleştirilerini farklı niyetlerle gerçekleştirebilmektedirler. Amaç metnin açıklarını bulmak, çelişkilerini saptamak, karşıtlık mantığını sökmek ve metni yapı bozuma uğratmak, dolayısıyla yeniden üretmektir. Hatta bu niyetle metnin dışında bir dipnota, önemsiz gibi görülen bir sözcük veya cümleye, tırnak içinde bir açıklamaya bakıp metni çökertme yolunu aramaktır. Elbette bu çöküşlerin verimli sonuçları da olmaktadır. Ancak iyi niyet, metnin kapılarını açmada daha etkilidir. Akay’ın yapmış olduğu benzetmeyle söylenecek olursa, eleştirimen iyi niyetle metne yaklaştığı takdirde metin de Âşık Veysel’in söylemiyle, eleştirimeni gül ile karşılayacaktır (Akay, 2003, s. 14).

Eleştirimen için tevazu sahibi okur olmak da önemlidir. Eleştirimen bir savcı, hâkim, bir hüküm verici değildir. Metne, yazara tepeden bakmamalı, bilgiçlik taslamamalı; iyi niyetle yaklaştığı metni eleştiri yöntemleriyle nesnel bir şekilde inceleyip hak ettiği değeri tespit etmelidir. Bu noktada Bedrettin Cömert şunları söylemektedir:

“Bir yapıtı anlamak için, tek başına araştırma yeter mi acaba? Öyle olsaydı, iyi eleştirmen olmak için akademik olmak yeterdi. Eleştirmenin, eleştirmen olmadan önce, iddiasız, alçakgönüllü, sevgi ve coşku dolu bir okur olmasını bilmesi gerekir. Eleştirmenin bir yapıt karşısındaki ilk davranışı, açık yürekli bir sevgi, alçakgönüllü bir öğrenme ve anlama güdüsü olmalı. Büyüklük duyguları, tek yargıçlık özentileri, kendini yapıttan üstün görme rahatsızlıkları eleştiriye öldürür.” (Cömert, 1981, 135).

Diğer bir madde de yapılan eleştirinin üzerinde durulan metinden daha üstün bir metin ortaya koyma iddiasının olup olmadığı konusudur. Michaud’un ifadesine göre bu, eleştiriye, edebî bir tür gözüyle bakmaktan kaynaklanan bir problemdir. Ona göre yazar eleştiriye ilke olarak bir tür gözüyle bakmamalıdır. Öznele eleştiri yapanların, şair ya da yazar olmayı isteyip de bunu başaramayan sonra eleştirmen olanların düştüğü bir problemdir bu. Edebiyat dünyasında kendi eserlerinde acı başarısızlıklar yaşadıkdan sonra başkalarının eserlerini eleştirerek imajlarını geri kazanmaya çalışan yazarlarla sık sık karşılaşmak mümkündür (Michaud, 1950, s. 9). Eleştiri nazire değildir. (Nazirede amaç daha güzelini yazmaktır. Ancak eleştirmen eleştirdiği metinden daha güzelini ortaya koyma ve bu bağlamda onu yargılama görevlisi değildir. O, eserin değerini ortaya koymaya çalışan bir “okur”dur ve yazdığı metin de bir eleştiridir.)

Eleştiride söylenen her şeyin, eserden verilen örneklerle ya da kavram ve kuramlara dayandırılarak somut verilerle desteklenmesi gerekir. Bu anlamda eleştirinin edebiyat biliminin bir alt dalı olduğu unutulmamalıdır. Sadece eserle ilgili değerlendirmede bulunmak, değerli ya da değersiz olduğuna hükmetmek yeterli değildir. Bu değerlendirme kanıtlarla ortaya konulmalıdır. Eleştiride nesnel olma, somut verilerle bağlantılı olarak eleştiriye gerçekleştirme önemlidir. Eleştiri tarihinde öznel verilerle eleştiri yapanlar da olmuştur. Bunların çoğu izlenimci eleştiri yapanlardır. Sainte Beuve, sezgileri ön plana çıkaran bir eleştiri anlayışı benimsemiş, Jules Lemaître, edebî eserin bir insan olarak okurun ruh dünyasında bıraktığı etkileri dikkate alan öznel bir eleştiriye uygun görmüştür. Bu tür eleştirmenler için bir eser hakkında doğru ya da yanlış olduğu ispatlanabilir bir hüküm vermek imkânsızdır.

“Çünkü güzellik bir zevk meselesidir ve zevkler değişir. Eleştirici eserden zevk alıp almadığına bakar ve yapabileceği tek şey de eserin kendisinde uyandırdığı duyguları, yaşantıları anlatmaktır.” (Moran, 2005, s. 264).

Fakat bu sübjektif yargılar için geçerlidir, çünkü yargının kaynağı metin değil, eleştirmendir. Dolayısıyla bunun metinden ispatlanması mümkün değildir. Okur merkezli kuramlar da tek başına uygulandıklarında, çoklukla sübjektiftirler. Ayrıca bunlar, deneme türüne yakın eleştirilerdir. Türk edebiyatında Nurullah Ataç bu türün temsilcisidir. Bilindiği gibi Ataç, “beğenmem”, “pek severim”, “beğenirim” gibi ifadelerle bu eleştirinin örneklerini vermiştir. Bu bağlamda onun Tanpınar, Necip Fazıl, Ahmet Haşim, Akif hakkında bu sözcükleri kullanarak yaptığı deneme formunda eleştirileri vardır. O bir anlamda denemenin özgürlüklerle çevrilmiş duvarlarının arkasında bu eleştirilerini yapmıştır. Bu yüzden okur merkezli, izlenimci, alımlama eleştiri yöntemleri tek başına yeterli görülmemiş; başka yöntemlerle beraber uygulandıklarında değerli görülmüştür. Bu anlamda bu eleştiri yöntemleri diğer yöntemleri destekleyen ikinci bir yöntem, yardımcı bir yöntem gibi düşünülmelidir. Okur merkezli kuramlardan Alımlama Estetiği metnin anlamının okurla birlikte tamamlandığını, hatta metnin okurda geliştiğini iddia etmektedir (Moran, 2005, s. 241-242).

Okur merkezli kuram temsilcilerinden Umberto Eco ise, metnin dil ve gösterge boyutuna bakmayı ihmal etmemektedir. Benzer şekilde Roland Barthes, “metnin birliğinin, metnin çıkış noktasında (yazarda) değil, varış noktasında yani okurda oluştuğunu” (Moran, 2005, s. 241) söylemesine rağmen, kendisi göstergebilim alanında çalışmalara yoğunluk vermiştir.

Eleştiri yapılırken değerlendirmenin sonuna kadar eleştiri yapılan metne bağlı kalması da son derece önemlidir. Eleştiri yapılırken metin merkeze alınmalı, diğerleri eleştirilen eserle bağlantısı dolayısıyla değerlendirilmelidir. Eserle bağlantılı olmayanlar eleştiriye dâhil edilmemelidir.

Başka bir deyişle, metin eleştirinin merkezine konulmalı, yazarın hayatı, eserin yazılış serüveni, kurgunun ortaya çıkış macerası, yazarın psikolojisi, okurun görüşü, eserin yazıldığı dönemdeki olaylar vb. eserle bağlantılı ise eleştiriye dâhil edilmelidir. Art niyetli ya da taraftar bir eleştirmenin yaptığı yanlış uygulamalardan biri de eseri, onunla bağlantılı olmayan enstrümanlarla eleştirmektir. Bu art niyetle de iyi niyetle de yapılırsa yanlıştır. Türk edebiyatında bunun -olumlu ya da olumsuz anlamda- örnekleri vardır. (Tevfik Fikret ve Nâzım Hikmet hakkında iyi niyetle; Haşim, Akif, Necip Fazıl hakkında ise art niyetle yapılmış bazı eleştiri örnekleri mevcuttur. Her iki yaklaşım hem şaire hem de onun eserine zarar vermektedir. Her şairin, yazarın hayatı beklendiği gibi olmayabilir. Belki zevkle okunan bir yazarın hayatı okurun dünya görüşüne, yaşayış tarzına, hayat anlayışına ters düşebilir. Fakat bu eğer eser ile bağlantılı ise eleştiri konusu olabilir. Değil ise eleştiri konusu değildir.)

Metnin kurgusu konusu da dikkat edilmesi gereken bir yönüdür. Yazar veya şair, eserini kurgularken kendisinin ya da başkalarının yaşamından, izlenimlerinden, hayallerinden istifade edebilir. Onun eserinin hangi aşamadan itibaren kurgu ya da gerçek olduğunu ancak kendisi bilebilir. Sıradan bir okur metnin bu kurgusunu kendi hayatıyla özdeşleştirip zevk alarak okuyabilir. Ancak bir eleştirmen olarak “okur” bunu yapamaz. Kurguyu kendi hayatıyla özdeşleştiremez, yazarın bıraktığı açıkları onun ya da kendisinin hayatındaki yaşayışlarla dolduramaz. Belki sadece eserin anlam dünyasına ulaşmak için yazarın psikolojisi ile eser arasında bağlantı kurabilir. Yazarın psikolojisi üzerine hareket eden kuram ya da yöntemler kısmi olarak burada işe yarayabilir.

Diğer bir konu da yazar ya da şairin kendi eserinin en iyi eleştirmeni olabileceği düşüncesidir. Bir şiirin ilk okuyucusu, ilk eleştirmeni yazarı ya da şairidir. Hatta eleştirinin muhtemel iki yönünden birinin sanatçıya ve sanatçı ekseninde esere baktığı ve bunun sanatçı açısından faydalı olduğu da söylenebilir. Michaud (1950, s. 9) yazar ya da şair ne kadar başkasından esinlenmiş olsa da eser, her zaman yazarının seçimini ve muhakemesini gerekli kılar, demektedir. Ona göre:

Yazar bazen kendinde bulunan iki özellikten biri olan yaratıcılık vasfından sıyrılıp eleştirmen vasfına bürünerek eserini bir bütün olarak yargılayabilir, onun daha sistematik eleştirisini yapabilir. Bu tavır onun daha iyi olması açısından faydalıdır. Çünkü her sanatçı için kendini tanımlamaya çalışmadan, dolayısıyla bazılarını yaklaşmadan, bazılarını karşı çıkmadan, kendinin, ilhamının ve sanatının farkına varmak mümkün değildir. Böylece yazar fark ettirmeden bir eleştirmene dönüşmüş olur (Michaud, 1950, s. 10).

Araştırmacı bu konuda Molière ve Voltaire örneklerini vermekte; ancak yazarın kendi metnini her zaman doğru okuduğu anlamına gelmediğini de kaydetmektedir. Yazar da yanlıştır ya da bilerek veya bilmeyerek yanıltıcı olabilir. Üstelik yazarın kendi metni üzerine yaptığı değerlendirme ile belli bir sisteme sahip eleştiri yöntemleri de birbirinden farklıdır. Bu farklılıklar üzerinde de durulmalıdır.

Eleştirmen eleştirdiği yazar ya da şair hakkında yeterli bilgiye sahibi olmalı, onun en azından temel eserlerini okumuş olmalıdır. Bu da belli düzeyde bir araştırmayı zorunlu kılmaktadır. Eleştirmen ayrıca eleştirdiği eserin tamamını okumadan eser hakkında bir yargıda bulunmamalıdır. Edebiyat dünyasında yüzeysel düzeyde yapılmış, eleştirilen metin okunmadan gerçekleştirilmiş eleştiriler mevcuttur.

Öğretim açısından bakıldığında, eleştiri mutlaka metin üzerinde uygulamalı olarak öğretilmelidir. Sadece yöntemden ve kurallarından bahsetmek yeterli değildir. Esasında eleştirinin özünde tatbikat vardır. Pospelov bu konuda şöyle demektedir:

“Eleştirmen, eserle ilgili görüşünü ve değerlendirmesini açıklar ve bu bağlamda ister istemez eserin bir çözümlemesini yapar. Her eleştirmenin dünya görüşüne ve estetik düşüncelerine bağlı olarak, değişik çözümlemeler ortaya çıkar. Eleştirmenlerden biri için, içerikle ilgili sorunlar önde gelirken bir başkası için, sanatsal biçimleme özellikleri ve düzeyleri birinci plandadır.” (Pospelov, 1984, s. 45).

Buradaki önemli ayrıma, eleştiri konusu anlatılırken de dikkat edilmelidir.

Bir metni, uygun olması durumunda, birden fazla eleştiri yöntemiyle okumak da mümkündür. Ancak eleştirmenin bu okumaları sağlam bir zemine oturtması ve ispatlaması gerekir. Hiçbir okuma diğerini iptal etmez. Fakat bu, bir metinde bütün okumaların geçerli olduğu anlamına gelmemektedir. Ancak, uygun ve ispatlanabilir okumalar geçerli görülmektedir. Ayrıca, bir metni sadece bir okuma yöntemiyle okuyup onun anlamını bu yönetime tahsis ve mahkûm etmek de doğru değildir. Bir metnin belli eleştiri yöntemlerine göre okunması daha verimli sonuçlar ortaya çıkarabilir. Uygun olan başka yöntemlerle de metin okunabilir. Burada eleştirmenin amacı, metnin saklı anlam katmanlarına ya da anlam derinliklerine nüfuz etmeye ve onun değerini ortaya çıkarmaya çalışmaktır. O takdirde, uygun ve ispatlanabilir bütün eleştiri yöntemleri, okumalarda geçerli olarak değerlendirilebilir.

4. Edebiyat kavramları üzerine bazı dikkatler

Edebiyat alanında kavramlarla ilgili yapılan çalışmaların artmaya başlaması, bunların metin okumalarla, özellikle şiir okumalarıyla uygulamalı bir şekilde yapılması dikkati çekmektedir. Bu gelişmenin edebiyat bölümlerinde verilen derslere de yansıdığı muhakkaktır. Lisans ve lisansüstü seviyelerde edebiyat ve felsefe kuramlarıyla ilgili dersler herhalde uygulamalı bir şekilde öğrencilere verilmektedir. Kuramlar bağlamında alakalı kavramların (örneğin, yansıtma, ayna, katharsis, illüzyon, yadırgatma, sirayet ya da bulaşım, ostranenie, différence, alımlama vb.) işlenmesi de önemli bir farkındalık oluşturmaktadır. Ancak doğrudan kuramla bağlantılı olmayan kavramlar da vardır. Bu kavramlardan bazıları felsefe, psikoloji, sosyoloji, teorik fizik, kaos fiziği, modern bilim gibi çok farklı alanlarda ortaya çıkmıştır. Endişe, kaygı, günah, ego, arketip, atonal müzik, transhümanizm, holografi, bellek vb. kavramlar bunlar arasında sayılabilir. Yukarıda yardımcı kaynak olarak tavsiye edilen kitaplarda araştırmacılar tarafından kavramlar üzerinden gerçekleştirilen metin okuma örneklerini görmek mümkündür. Bu örnekler, daha önce çözümlenmiş bir metnin kavramlar sayesinde yeni ve özgün bir şekilde tekrar okunabileceğini göstermektedir. Fakat üzerinde henüz durulmamış, anlam çerçevesi henüz çizilmemiş kavramlar da vardır. Bir metnin var olan bazı kuram, yöntem ve kavramlara göre değeri ve anlamı ortaya konmuş olabilir. Ancak henüz üzerinde durulmamış bir kavram ile çok daha farklı yorum ve değerlendirmeler yapmak da imkân dâhilindedir.

Bazı metinlerde kavram o metnin anlam katmanlarına daha sağlıklı bir şekilde ulaşmayı sağlayabilir. Ancak her kuram her metne uygun olmadığı gibi bazı metinlerin sadece bir kavrama göre değerlendirilebileceğini söylemek de doğru değildir. Burada çok yönlü bakış devreye girmektedir. Bir metni uygun olan birden fazla kavramla okumak mümkündür. (Belli başlı yazar ve şairlere özel kavramlar ile burada bahsedilen kavramları karıştırmamak gerekir. Edebiyat tarihimiz bu sanatçılarla doludur. Ziya Gökalp, Hâmid, Namık Kemal, Şinasi, Necip Fazıl bunlar arasında sayılabilir. Bu sanatçılar gidilmesi zor ve riskli bir yolu seçmiş ve edebî eserlerini kavramlarla inşa etmiştir. Bu şair ve

yazarların kullandıkları kavramlar sadece onlara mahsustur ve sadece onların eserlerinde kavramsal bir anlama bürünmüştür. Bu fark da öğretim esnasında dikkate alınmalıdır.)

Kuram konusunda söylendiği gibi, kavram okumaları da mutlak değildir. Buradaki amaç öğrencilerin kavramlarla düşünebilmelerini ve bir metne kavramların ışığıyla bakabilmelerini sağlamaktır. Ahmet Cevizci'nin (2000, s. 548) işaret ettiği üzere kavram bir sözcükte depolanmış bilgi demektir. Bilgi arttıkça kavramın anlam çerçevesi genişleyecektir. Bu da zamanla okumaları daha zengin bir hâle getirecektir. Ayrıca Orhan Hançerlioğlu'nun kavram konusunda farklı bağlamda getirdiği kıstası, kavram üzerinden metin okumalarında da uygulamak mümkündür. Hançerlioğlu'na (2013, s. 210) göre bir kavramın ortaya çıkışı, büyük denizlerde bilinmeyen bir adanın keşfi gibi değildir. Başka deyişle kavramı bir çözüm olarak değil, bir sorun olarak ele almak gerekir. Kavramı bir sorun olarak ele alan araştırmacılar, ona çözüm olarak bakanların göremediklerini görmüşlerdir. Metnin anlamına ve değerine ulaşma çoğu zaman nitelikli okuru zorlayan çetin bir problemdir. Bu problemin çözümü âdeta bir anahtar ya da keşfedilmeyi bekleyen bir ada hükmünde yegâne bir kavramda olmayabilir. Ancak önemli olan kavramlarla yapılacak metin okumalarda burada bahsedilen bakış açısına sahip olmak, kavramı bir sorun olarak ele almak ve yeni fikirlere ulaşmanın yollarını aramaktır.

Eagleton'un *Kuramdan Sonra* adlı eserinde cevap vermeye çalıştığı "Kuram öldükten sonra ne olacak?" sorusunun cevabının da 'kavramlar'da olduğunu söylemek mümkündür. Kuramın faaliyet alanının kavramlarla örülü olması, kuramdan önce kavramın olduğunu gösterdiği gibi kuramın ölümünden sonra da kavramın var olacağını göstermektedir. Cevizci'ye (2000, s. 548) göre kavram bir kuramdan daha alt bir soyutlama düzeyinde varlık gösterebilir fakat kuramlar kavramlardan meydana geldiği için kavram, kuramın en temelli tarafını oluşturur. Hiçbir kuram ölümsüz değildir. Günümüzde bazı kuramlar devrini tamamlamış, bazıları gerçek niyetleri ortaya çıktığı için gündemden düşmeye başlamıştır. Bazı kuramların ise hayaletleri hâlâ ortada dolaşmaktadır. Diğer deyişle kavram, kurama göre daha uzun ömürlüdür. Bu açıdan edebiyat fakültelerinde ilgili derslerin içeriklerinin bu bilgiye göre düzenlenmesi, devrini tamamlamış kuramlar üzerinde fazla durmadan daha güncel kuram, yöntem ve kavramlarla dersin anlatılması tavsiye edilmektedir.

5. Son tespitler ve öneriler

Yukarıda bahsedilen uygulamaları gören birçok akademisyen, öğrencilerinin okuma alışkanlığına sahip olmadıklarını, ders kitaplarını ya da dersteki konular çerçevesinde okunması gereken temel eserleri bile öğrencilerin okumadığını, dolayısıyla kuram, kavram, yöntem bağlamında okumalar gerçekleştirmelerinin imkânsız olduğunu düşünebilir. Okuma isteği, şevki olmayan, okumanın değerini bilmeyen bir edebiyat öğrencisine eleştiri de bir okuma yöntemi olarak öğretilemez. Bu problemin çözümü konusunda iki aşamalı bir uygulamadan bahsedilebilir. Uygulamanın birinci aşaması öğrencilere okumanın değerini göstermek ve şevkle okumalarını sağlayacak bazı pratiklerdir. Bu konuda Hasan Akay'ın "Okuma'nın Yeniden Okunması: Bile Bile Okumak- 'İle Bile Okumak'" başlıklı yazısı dikkat çekicidir. Bu yazıda "okumayı görmek ve göstermek" gibi bazı yöntem ve uygulamalar anlatılmaktadır (Akay, 2009, s. 20-41). Uygulamanın ikinci aşamasına ise Akay'ın makalesinde işaret edilmiştir. Onun sıra dışı okuma bağlamında yaptığı şu değerlendirmesi buraya alınabilir:

"Sıradışı bir okuma için; metni anlama, alımlama, yorumlama kuram ve yöntemleri öğretilmeli ve muhakkak uygulamalar yapılmalıdır. Bu, metnin klasik veya mevcut anlamlarının hakkı saklı kalmak kaydıyla, metnin çok yönlü okunması, çok yönlü olarak metinden yararlanılması, metnin birden çok anlamı veya mesajı iletmesi, ancak bu şekilde gerçekleştirilebilir." (Akay, 2009, s. 33).

Burada Akay, “okumayı temin ve teşvik için” sadece bir kuram olarak değil, ayrıca bir gereklilik olarak metinlerarasılık yöntemini ve bununla birlikte karşılaştırmalı olarak eserlerin okunması gerektiğini tavsiye etmektedir. Akay, bütün eğitim seviyelerinde metinlerarası ve karşılaştırmalı olarak ayrıca çok yönlü bir bakışla okumanın daha verimli ve teşvik edici bir okuma olduğunu söylemektedir. Onun bu tavsiyesi kuram, yöntem ve kavram bağlamında da değerlendirilebilir.

Bu noktada öğrencilere okuma tekniklerini öğrenmeleri de tavsiye edilebilir. En azından hızlı okuma, işlevsel okuma ve aktif okuma hakkında kısaca bilgiler verilip öğrencilerin uygulamalı bir şekilde bu eğitimi almaları yönünde telkinlerde bulunulması ve yönlendirmeler yapılması yararlı olacaktır. Çünkü bilindiği gibi hızlı ve işlevsel okumalar aranan bilgiye hızlı bir şekilde ulaşma konusunda araştırmacıya ciddi bir zaman kazandırmaktadır. Elde edilen bilgiden daha verimli istifade edebilmek için de aktif okuma devreye girmektedir. Okumalarda metnin türünün de önemli olduğu öğretilmelidir. Mesela bir şiirin lirik olması ile epik olması arasında anlam açısından büyük farklılıklar olabilir. Türü bilmek daha isabetli yorum imkânları vermektedir. şaheser bir metinle sıradan metin arasındaki farkın bilinmesi de önemlidir.

6. Sonuç

Üniversitelerin edebiyat fakültelerinde verilen dersler içerisinde edebiyat kuramları, eleştiri yöntemleri ve kavramlarıyla ilgili olanlar, en önemlileri arasında sayılabilir. Bu derslerin öğrencilere verilmesindeki amaçlardan önde geleni öğrencilerin kuram ve kavramlarla düşünebilmelerini sağlamaktır. Ayrıca herhangi bir alan ayrımı gözetmeksizin çalışmalarını ilmî bir zemine oturtmak isteyen her edebiyat araştırmacısının kendisine rehberlik edecek kuramlara, okuma ve eleştiri yöntemlerine, eserin anlam derinliklerine sirayet etmesini sağlayacak kavramlara ihtiyacı vardır. Ancak hem teorik bilginin çeşitli ve fazla oluşu hem eldeki verilerin yabancı terim ve kavramlarla örölü olması hem de ders saatlerinin planlanmasındaki sıkıntılar derslerde, bu uygulamalardan beklenen seviyenin ortaya çıkışını zorlaştırmaktadır. Öğrencilerin bu tür derslere yönelik isteksizlikleri ve okuma konusundaki eksiklikleri de bu zorluğu arttırmaktadır. Buna uygulama eksikliği de eklenince, derslerin öğrenci ve öğretici açısından verimsiz bir faaliyet olarak kalması kaçınılmaz olmaktadır. Bu açıdan edebiyat kuramları, yöntemleri ve kavramları derslerinin teorik bilgi verildikten sonra edebî metinler üzerinde uygulamalı bir şekilde öğretilmesi, önemlidir. Bu uygulamada öncelikle şiir metinlerinin tercih edilmesi; metinlerin uygun olan kuram, yöntem ve kavramlarla çok yönlü okunabileceğini gösterecek şekilde dersin planlanması; ders saatlerinin uygulamayı da içerek şekilde düzenlenmesi; eleştirinin “iyi niyet standardı”na göre ve metin merkeze alınarak yapılması gerektiği açık bir hakikat olarak ortada durmaktadır. Ayrıca son zamanlarda edebiyat araştırmacıları tarafından yapılan özgün çalışmalarla örnekleri ortaya konulan okuma yöntemleri ve kavramlardan da öğrencilerin haberdar edilmesi önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Akay, H. (2003). *Şiiri Yeniden Okumak*. İstanbul: Kitabevi.
- Akay, H. (2009). ‘Okuma’nın Yeniden Okunması: Bile Bile Okumak- ‘İle Bile Okumak’. *Turkish Studies. International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 4/3 Spring. 20-41.
- Akay, H. (2021). *İzleri Temizlemek/ Yapısökümcü Bakış Tarzı ve Metin Yorumlama*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Akay, H. (2022). *Kaybolan Göstergeler / Mutlak Metin Merkezli Bakış Tarzı ve Diğerleri*. İstanbul: Şule Yayınları.

- Aktaş, Ş. ve Gündüz, O. (2015). *Yazılı ve Sözlü Anlatım/ Okuma- Dinleme, Konuşma Yazma* (20. b.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Batur, E. (1987). *Estetik Ütopya*. İstanbul: BFS Yayınları.
- Batur, E. (1995). *E/babil Yazıları*. İstanbul: YKY.
- Cevizci, A. (2000). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul : Paradigma Yayınları.
- Cömert, B. (1981). *Eleştiriye Beş Kala*. İstanbul: Ayko Yayınları.
- Çıkla, S. (2009). Yeni Türk Edebiyatı Araştırmalarında Usul. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 4 /1-I Winter. 189-244.
- Draaisma, D. (2021). *Bellek Metaforları / Zihinle İlgili Fikirlerin Tarihi* Çev. Gürol Koca. İstanbul: Metis Yayınları.
- Eagleton, T. (2006). *Kuramdan Sonra*. Çev. Uygur Abacı. İstanbul: Lieratür Yayınları.
- Eagleton, T. (2015). *Şiir Nasıl Okunur?*. Çev. Kaya Genç. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Eco, U. (1995). *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti* (2. b.). Çev. Kemal Atakay. İstanbul: Can Yayınları.
- Ersoy, M. A. (2021). *Safahat / İstiklal Marşı'nın 100. Yılında Mehmet Akif Ersoy Şiir Külliyyatı*. Haz. Necmettin Turinay. Ankara: TBMM Yayını.
- Göktürk, A. (1979). *Okuma Uğraşı*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (2013). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul : Remzi Kitapevi.
- Michaud, G. (1950). *Introduction A Une Science De La Litterature*. Avec La Collaboration de Ernest Frankel. İstanbul: Pulhan Matbaası.
- Moran, B. (2005). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pospelov, G. N. (1984). *Edebiyat Bilimi 1*. Çev. Yılmaz Onay. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Tunç, G. (2022). *Kavramlar ve Kuramlarla Modern Türk Şiiri Okumaları*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Yücel, T. (2012). *Eleştiri Kuramları* (3. b.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,
- Yücel, T. (1982). *Yazının Sınırları*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Wellek R. ve Varren A. (1993). *Edebiyat Teorisi*, Çev. Ömer Faruk Huyugüzel. İzmir: Akademi Kitabevi